

Rosyjskie pryzmaty odbioru polskości

Granica rozdzielająca Rosjan i Polaków w początkowej fazie kształtowania się państw była płynna nie tylko geograficznie, lecz również kulturowo. W czasach Rusi średniowiecznej ze szczególną wyrazistością odczuwano wspólnotę etnogenetyczną (*Powieść minionych lat*), dlatego też stosunek do sąsiadów był podyktowany nie tyle kategoriami „swój – obcy”, ile względami państwowymi. Polityka jednocześnie dzieliła i jednoczyła sąsiadów: waśnie przeplatały się (poczynając, co najmniej, od czasów Bolesława I) z powiązaniem poprzez małżeństwa dynastyczne. Chwiejność polityki powodowała wahania w ocenie „swojego – obcego” na tej samej zasadzie, na jakiej wahały się lokalne oceny mieszkańców poszczególnych księstw ruskich w czasach rozbitcia dzielnicowego. Sprawy konfesyjne – przynajmniej do wieku XI – nie odgrywały tu tak zasadniczej roli jak na zachodzie Europy ze względu na „młodość” lokalnego chrześcijaństwa, jego słabe jeszcze zakorzenienie w powszechnej świadomości oraz ze względu na położenie geograficzne – oddalenie od instytucjonalnych centrów konfliktu¹.

Sytuacja uległa zmianie w czasach późniejszych, uzyskując wyraźny kształt w okresie państwowości moskiewskiej, co wiązało się zarówno z kształtowaniem się narodowości rosyjskiej, jak i państwowości oraz samego kształtu rosyjskiego prawosławia – jego roli kulturowej i państwowotwórczej. Równolegle formował się inny pod względem prawno-politycznym polski ustrój państwowy.

Bizantyzm samodzierżawia moskiewskiego stanowił przeciwieństwo demokracji szlacheckiej i tolerancji religijnej szesnastowiecznej Polski, utrwalając średniowiecze również w sferze kultury. Prawosławie, któ-

¹ Por. Б. Н. Флоря, *У истоков конфессионального раскола славянского мира (Древняя Русь и ее западные соседи в XIII веке)*, [w:] *Славянский альманах*, Москва 1996; *idem*, *Христианская Европа между Западом и Востоком*, „Исторический вестник” [Москва] 1999, nr 1–5.

re odegrało wybitną rolę w zachowaniu świadomości narodowej i kultury w czasach podboju mongolsko-tatarskiego, stanowiło organiczną część ideologii powstałego Państwa Moskiewskiego, broniąc w czasach niewoli tożsamości własnej wobec konfesjonalnie i kulturowo „obcych”. Kontynuowało swoją politykę, teraz już tradycyjną, w czasach niepodległości, zarówno wewnątrz kraju, jak i na zewnątrz (nieprzejednane stanowisko wobec **rzymskiego katolicyzmu** i reformacji). Wreszcie, prawie stuletni okres konfliktów militarnych Moskowie i państwa polsko-litewskiego: od 1492 r. (wojna za rządów Iwana III i Aleksandra Jagiellończyka) do 1582 r. (rozejm w Jamie Zapolskim za rządów Iwana Groźnego i Stefana Batoro) utrwalił w świadomości Moskowitów całokształt stereotypu **obcości zachodniego słowiańskiego sąsiada**.

W piśmiennictwie, dokumentach dyplomatycznych czy przekazach folklorystycznych Polacy występują jako „**bisurmanie**”, czyli na równi z tradycyjnym wrogiem historycznym całej Rusi i prawosławia – mużłmanami. Natomiast system państwowy Polski – demokracja szlachecka – w oczach Rosjan jest **antychrześcijański**, gdyż jest wyrazem **samoza-dowolenia** i **pychy**, wolna elekcja zaś – w odróżnieniu od samodzierżawia, gdzie car jest pomazańcem Bożym – czyni z polskiego **króla niewolnika wybierających go poddanych**, jego władzę zaś – chwiejną i nietrwałą, gdyż pochodzi ona nie od Boga, a od ułomności ludzkich².

Właśnie w XVI w. owa – pierwotnie płynna – granica ruskości i polskości uzyskuje sztywność granicy dzielącej rosyjskość i polskość. Za przekroczenie granicy państwowej w Moskwie groziła kara śmierci. Natomiast pierwsi dysydenci rosyjscy: „heretyk” Fieodosij Kosoj, oponent polityczny Iwana Groźnego książę Andriej Kurbski i inni szukali schronienia właśnie w państwie polsko-litewskim (w stuleciu następnym znajdą tu azyl staroobrzędowcy).

Tak więc zarówno w tamtych czasach, jak i później, granica nie tylko dzieliła, ale i przyciągała³. Wyraźnie ujawniło się to w czasach **Smuty**. Wojskowa obecność Polaków na ziemiach Moskowie jednocześnie utwierdzała negatywny stereotyp Polaka i ten stereotyp rozsadzała. Utwierdzała

² *Послания Ивана Грозного*, Москва–Ленинград 1951; *Переписка Ивана Грозного с Андреем Курбским*, Ленинград 1979; *Повесть о приходе Стефана Батория на град Псков*, Москва–Ленинград 1952; В.Ф. Миллер, *Исторические песни русского народа XVI–XVIII вв.*, Петроград 1915; *Памятники литературы Древней Руси. Середина XVI века*, Москва 1985; В.В. Мочалова, *Польская тема в русских памятниках XVI в.*, [w:] *Поляки и русские в глазах друг друга*, Москва 2000.

³ A. Lipatow, *Narodowe-międzynarodowe-universalne (Świat natury i świat kultury: na przykładzie polskiego pogranicza etnicznego)*, idem, *Rosja i Polska: konfrontacja i grawitacja*, Toruń 2003.

w płaszczyźnie politycznej (**najeźdźca, okrutnik**⁴), konfesjonalnej (**heretycy**, beczeszczący świątynie prawosławne), roszadzała w płaszczyźnie kulturowej. Moda, sposób bycia, pieśni – to wszystko odkrywało żyjącym w tradycyjnych ramach kultury średniowiecznej Moskowitom sekularyzowaną kulturę „**łacinników**”⁵.

Następujący po **Smucie** okres stabilizacji w całej rozciągłości ujawnił ową, zdawałoby się paradoksalną sytuację, kiedy Muzy okazały się silniejsze od Marsa.

W dziejach kultury rosyjskiej wiek XVII, który zyskał w nauce miano „przejściowego” (od średniowiecza do kultury nowożytnej), upłynął pod znakiem okcydentalizacji, odbywającej się przy polskim pośrednictwie oraz znajdującej się w granicach Rzeczypospolitej prawosławnej Rusi Południowo-Zachodniej (Ukraina, Białoruś), która właśnie z powodu braku państwowego rozgraniczenia wcześniej przyswoiła kulturowe wartości Zachodu – w ich polskim kształcie⁶. Swój początek miało wtedy nie tylko rozdwojenie kultury rosyjskiej na nurt religijny i świecki, ale również – co jest z tym związane – na tradycjonalizm średniowieczny i nowoczesność renesansowo-barokową. Ta ostatnia powstaje i kształtuje się, mając przed sobą wzorce polskie zarówno w sferze kultury wysokiej, jak i popularnej. Co do tej ostatniej, znamienne jest świadectwo Simeona Połockiego, który po przyjeździe do Moskwy stwierdził, że powszechnie śpiewa się tu pieśni polskie w języku polskim, nie rozumiejąc ich sensu, ale „podnosząc się na duchu”⁷.

Szesnastowieczny stereotyp rosyjskich wyobrażeń o Polakach i polskości traci więc monolityczny charakter: obok **obcości** politycznej, ustrojowej i wyznaniowej powstaje fascynacja kulturowa. Język polski staje się językiem dworskim, trafia do programu słowiańsko-grecko-łacińskiej Akademii. Polskie wzorce inspirują pisarzy, malarzy i architektów rosyjskich.

Owo wewnętrzne rozbieżności pierwotnego stereotypu na części składowe – polityczno-konfesjonalną i kulturowo-artystyczną – w ciągu następnego wieku traci na znaczeniu. Jest rzeczą znaną, że nawet rozbiory Polski, powstanie kościuszkowskie i okres poprzedzający powstanie listopadowe

⁴ Szczególnie sławiły się tym oddziały A. Lisowskiego – tzw. lisowczycy.

⁵ A. Lipatow, *Sarmackie korzenie okcydentalizacji kultury rosyjskiej*, *idem*, *Rosja i Polska...*, *op.cit.*

⁶ *Idem*, *Ukrainizacja polonizacji a kwestia sarmatyzmu*, [w:] A. Nowicka-Jeżowa (red.), *Barok polski wobec Europy. Kierunki dialogu*, red. tomu E. Bem-Wiśniewska, Warszawa 2003.

⁷ S. Połockij, *Izbrannyje preiozwiadienija*, Moskwa–Leningrad 1953, s. 213.

nie spowodowały dominacji składnika politycznego nad kulturowym. Świadectwem tego są zarówno wypowiedzi literatów rosyjskich, jak i wrażenia Rosjan z pobytu w Polsce⁸.

Owa sytuacja paralelizmu i równowagi zaczyna się zmieniać od czasów **powstania listopadowego** i późniejszej polityki oficjalnej caratu wobec kwestii polskiej.

Stereotyp stosunku do **obcego „zewnątrznego”** – poza granicami państwa – zmienia się wraz ze zmianą stosunków politycznych, natomiast stosunek do **obcego „wewnętrznego”** – egzystującego wewnątrz granic państwowych – jest stały: ulega tylko nasileniu lub osłabieniu w zależności od sytuacji politycznej. Ustosunkowanie się takiego „**obcego**” do władzy państwowej, albo władzy państwowej do niego, i jej potrzeby w polityce wewnętrznej powodują wykorzystywanie takiej postaci w tworzeniu wizerunku **wroga** – aby skoncentrować na nim uwagę społeczeństwa i tym samym skanalizować nastroje społeczne w zamierzonym przez elitę rządzącą kierunku.

Właśnie po zdławieniu **powstania listopadowego** w Rosji kształtuje się stereotyp Polaka i polskości (identyfikowanej również z obcością konfesjonalną) jako **wroga i wrogię żywiołu wewnątrz Imperium**. Stereotyp ten już w połowie XIX w. zdominuje wyobrażenia społeczeństwa upaństwowionego, zaś w drugiej połowie stulecia będzie występował w bezpośrednim współdziałaniu z wrogim stereotypem Żyda. Ów **polsko-żydowski stereotyp**, wykorzystywany w propagandzie oficjalno-patriotycznej, występował jako absolutne wcielenie zagrożenia państwowo-twórczej triady Uwarowa: „prawosławie, samodzierżawie, narodowość”, czyli obca konfesja, obce wyobrażenia o władzy, obca narodowość.

Równoległe ze stereotypami przyswojonymi przez upaństwowione społeczeństwo istniały dawne – polonofilskie – wyobrażenia o Polakach i polskości w społeczeństwie obywatelskim⁹. Rozdwojony i krańcowy stosunek do Polski i Polaków oraz do ich aspiracji wolnościowych był więc w Rosji odbiciem wewnętrznego rozdwojenia samego Imperium. W **kwestii polskiej** owo rozdwojenie bynajmniej nie zawsze było wyraźne, szczególnie w momentach zapalnych. Jako przykład mogą służyć tu antypolskie deklaracje zesłanego na Syberię dekabrysty Łunina na wieść

⁸ A. Lipatow, *Polskość w rosyjskości: różnokierunkowy paralelizm percepcji kultury zachodniego sąsiada (Państwo i społeczeństwo obywatelskie)*, idem, *Rosja i Polska...*, *op.cit.*; И.И. Свирида, *Варшава глазами русских. Конец XVIII – начало XX вв.*, [w:] *Россия-Польша. Образы и стереотипы в литературе и культуре*, Москва 2002.

⁹ Por. rozdział 1: *Podział polityczny i kulturowe zbliżenie w mojej książce Rosja i Polska...*, *op.cit.*

o **powstaniu listopadowym**, albo Lwa Tolstoja po wybuchu **powstania styczniowego**. Trzeba również uwzględnić to, że wśród pragmatycznie nastawionych – z punktu widzenia polityki imperium – przedstawiciele społeczeństwa upaństwowionego byli również ludzie trzeźwo myślący, a więc krytycznie usposobieni wobec porządków rosyjskich. Przykładem może być Puszkina („Я, конечно, презираю отечество мое с головы до ног – но мне досадно, если иностранец разделяет со мной это чувство”¹⁰), albo Lermontowa („Прощай, немытая Россия, страна рабов, страна господ // И вы, мундиры голубые, и ты, им преданный народ”). Jednak, jako realistycznie myślący polityk (co z szacunkiem zaznaczył Mickiewicz w „Le Glob”¹¹), Puszkina widział we współczesnym świecie niezwykłą siłę Rosji, która miała przed sobą dziejową misję zjednoczenia Słowian. Polska, która przegrała w historycznym sporze z Rosją o pierwszeństwo w Słowiańszczyźnie, musi to sobie uzmysłowić i wraz z Rosją służyć owej wspólnej sprawie. Polski sprzeciw oznacza zarówno **bunt wewnątrz państwa rosyjskiego**, jak i **zdradę wspólnej, ogólnosłowiańskiej idei**¹². Dlatego właśnie zbrojny konflikt wewnątrz Rosji w 1830 r. określony jest jako wewnętrzny, „domowy spór Słowian między sobą” (*Oszczercem Rosji*). Tak to ma rozumieć i oceniać Zachód, współczujący polskiemu powstaniu¹³.

O niekiedy nieostrym rozgraniczeniu stereotypów społeczeństwa upaństwowionego i społeczeństwa obywatelskiego w kulturowym odbiorze polskości może świadczyć pierwsza rosyjska opera romantyczna o nastawieniu oficjalno-patriotycznym – *Życie za cara* M. Glinki (*nota bene* mającego polski rodowód). Już od ponad półtora wieku widowiska po podniesieniu kurtyny wybuchają oklaskami przy tzw. akcie polskim – na widok sarmackich strojów, sarmackiej postury, sarmackich gestów i przy towarzyszących temu malowniczymu obrazowi dźwiękach poloneza.

¹⁰ А.С. Пушкин, *Собрание сочинений в 10-ти томах*, t. 10, Ленинград 1979, s. 161.

¹¹ A. Mickiewicz, *Puszkina i ruch literacki w Rosji*, *idem*, *Wybór pism*, Warszawa 1952, s. 355.

¹² Zob. A. Lipatow, *Славянская общность: историческая реальность и идеологический миф*, „Slavia Orientalis”, t. XLVI, 1997, nr 1; *idem*, *Wspólnota słowiańska: historyczne reinkarnacje i metodologiczne interpretacje idei*, [w:] A. Gawarecka, A. Naumow, B. Zieliński (red.), *Wielkie mity narodowe Słowian*. Materiały do dyskusji panelowej towarzyszącej konferencji „Język, literatura i kultura Słowian – dawniej i dziś”, Poznań 1999.

¹³ Na ten temat zob. A. Lipatow, *Rosja i Polska...*, *op.cit.*, rozdz. 3: *Wieszcz polski i wieszcz rosyjski: bliskość i opozycja*.

Nasileniu antypolskich stereotypów¹⁴ po **powstaniu styczniowym** w publicystyce spod znaku Katkowa i historiozofii spod znaku Danilewskiego (jeśli zaś chodzi o beletrystykę – w nurcie powieści antynihilistycznej) towarzyszyło liczebnie niewspółmierne, ale znaczące dla opinii publicznej w Rosji, pozytywne nastawienie emigracji politycznej (A. Hercen) i konspiracji krajowej¹⁵.

Równoległe istnienie negatywnych (w społeczeństwie upaństwowionym) i pozytywnych (w społeczeństwie obywatelskim i ruchu rewolucyjnym) stereotypów odbioru polskości w kulturze rosyjskiej pod względem ciężaru gatunkowego stopniowo się zmienia, poczynając co najmniej od 1880 r., kiedy to – jako odzwierciedlenie narastania pewnego procesu w kwestii pozytywnego nastawienia do polskości – ukazuje się rozprawa A. N. Pypina *Kwestia polska w literaturze rosyjskiej*¹⁶. Myślenie w kategoriach kultury ogólnoeuropejskiej wyklucza w sądach tego wybitnego naukowca, tradycyjne dla ilościowo przeważającego społeczeństwa upaństwowionego, wielkomocarstwowe i nacjonalistyczne postrzeganie polskości, dzięki czemu ujawnia on cywilizacyjnie wspólne wartości, które obiektywnie – poza ideologią – zbliżają i łączą pierwiastki rosyjskie i polskie¹⁷.

W warunkach, jakie wytworzyły się w wyniku wielkich reform Aleksandra II oraz zachodzących w ich następstwie zmian w życiu prawnopañstwowym, społecznym i artystycznym Rosji, wraz z osłabieniem cenzury, stał się możliwy proces bezpośrednich i właściwie nieograniczonych kontaktów rosyjskości z polskością, wymiany wartości kulturalnych ponad podziałami konfesjonalnymi i nacjonalistycznymi oraz poza granicami ideologii oficjalnej. To już nie ograniczone odgórnie otwarcie rosyjskości na polskość sprzyjało wzrostowi pozytywnej recepcji tej ostatniej w Rosji. Właśnie w okresie „srebrnego wieku” kultury rosyjskiej powstają takie syntezy rosyjskiej i polskiej idei w ramach uniwersalizmu europejskiego, jak filozofia W. Sołowjowa¹⁸ albo poglądy

¹⁴ Por. J. Orłowski, *Z dziejów antypolskiej obsesji w literaturze rosyjskiej*, Warszawa 1992; W. Śliwowska, *Petersburg i społeczeństwo rosyjskie wobec kwestii polskiej w przededniu i w czasie powstania styczniowego*, [w:] *Powstanie styczniowe 1863–1864*. Pod red. S. Kalembki, Warszawa 1990.

¹⁵ С. Фалькович, *Восприятие русскими национального характера и создание национального стереотипа поляка*, [w:] *Поляки и русские...*, *op.cit.*, s. 56–57.

¹⁶ „Вестник Европы” 1880, t. 1, nr 1–2.

¹⁷ Pod tym względem jest rzeczą znaną, że już w roku następnym dzięki staraniom A. Świętochowskiego ukazało się osobne wydanie tej rozprawy: A. Pypin, *Kwestia polska w literaturze rosyjskiej*, Warszawa 1881.

¹⁸ Zob. A. Walicki, *Rosyjska filozofia i myśl społeczna od oświecenia do marksizmu*, Warszawa 1973.

N. Bierdiajewa, D. Mierieżkowskiego i W. Iwanowa¹⁹. Te swego rodzaju praktyczne realizacje propozycji A. N. Pypina były późną kontynuacją współbrzmienia rosyjskości i polskości u dekabrystów, Mickiewicza, Wiaziemskiego, Hercena. Innym przejawem owej ciągłości było przyjęcie przez niektórych Rosjan katolicyzmu²⁰ lub ekumeniczne poszukiwanie odbudowy historycznej jedności Kościoła. W czasie pierwszej wojny światowej rozpoczęło się narastanie pozytywnego odbioru polskości również w sferze społeczeństwa upaństwowionego. Taki odbiór, kierowany odgórnie, był krzewiony przez czynniki oficjalne, którym chodziło o pozyskanie względów Polaków i wykorzystanie ich w trakcie działań wojennych.

Odrębnym zagadnieniem jest stosunek do Polski i Polaków przeważającej części Rosjan – ludu. Z badań etnograficznych końca XIX – początków XX w. wynika, że – wbrew dawnemu nastawieniu i propagandzie władz państwowych oraz Cerkwi – warstwie tej obca była polonofobia i antysemityzm, gdyż wieś rosyjska nie stykała się bezpośrednio ani z Polakami, ani z Żydami. Stąd narody te i ich kultury były dla chłopstwa absolutną abstrakcją, jak zresztą również Niemcy – chłopci nie mieli bowiem pojęcia, kim oni są. Masowo powoływani do wojska podczas pierwszej wojny światowej, byli uświadamiani poprzez tradycyjną formułę „Za Wieru, Caria i Ojczyznę”. W trakcie przeciągającej się wojny i ponoszonych klęsk źle zorganizowana, źle zaopatrzona, marząca o powrocie do pracy na roli masa chłopska (i nie tylko ona) utraciła wiarę w carski majestat. Wraz z zanikiem jednej części triady patriotycznej, rozsypał się cały jej system, spójność, sens całościowy, a tym samym zanikła moc oddziaływania. Stąd bratanie się z wrogiem, rozprężenie i masowa dezercja. Jak stwierdził emigracyjny historyk wojskowości rosyjskiej, naoczny świadek rozpadu ideologii państwowej i upadku ducha w armii: „Układ psychologiczny rosyjskiego patriotyzmu był inny niż wewnętrzny układ patriotyzmu narodów zachodnioeuropejskich. Patriotyzm rosyjski był znacznie bardziej prymitywny, był [...] tylko surowcem, z którego w warunkach życia kulturalnego wyrastają bardziej złożone rodzaje «patriotyzmów», które można obserwować we Francji, Wielkiej Brytanii i w Ameryce... U naszych przyjaciół zachodnich, dzięki większej dojrzałości społecznej, patriotyzm był nieporównywalnie bardziej uświadomiony w masach”²¹.

¹⁹ Por. A. Dudek, *Польская душа и русская идея в творчестве В. Иванова*, [w:] *Поляки и русские: взаимопонимание и взаимонепонимание*, Moskwa 2000.

²⁰ W. Mucha, *Rosjanie wobec katolicyzmu*, Łódź 1989.

²¹ Н.Н. Головин, *Военные усилия России в мировой войне*, [w:] *Военная мысль в изгнании. Творчество русской военной эмиграции*, Moskwa 1999, s. 89–90.

Do tego trzeba dodać, że od zarania dziejów państwowości moskiewsko-petersburskiej istniał rozłam między władzą a ludem, następnie zaś, mniej więcej poczynając od drugiej połowy XVII w., rozłam ten uzyskał paralelę również w rozdzieleniu samej kultury rosyjskiej (tradycjonalizm i okcydentalizm). Ten stan wzajemnej obcości państwa i ludu, kultury warstw oświeconych i kultury ludowej, Aleksiej Chomiakow (1804–1860) – słowianofilski myśliciel i literat – ujął w stwierdzeniu: „Rosyjska monarchia samodzierżawna jest państwowością narodu bezpaństwowego”²².

W wyniku pierwszej wojny światowej, która w Rosji przeistoczyła się w wojnę domową, został przerwany zarówno ciąg historyczny, jak i kulturowy państwa i narodu. Zwycięski bolszewizm zmienił od podstaw całość życia społecznego, ideologię państwową, zasady etyczne oraz same wyobrażenia o życiu i trybie życia wszystkich warstw społecznych i narodów kraju. W historii tworzenia obowiązkowych stereotypów światopoglądowych państwa totalitarnego można wyodrębnić trzy okresy²³. Pierwszy – rewolucyjno-internacjonalistyczny – trwał do końca lat dwudziestych, gdy rozwiały się marzenia o rewolucji światowej. W tym okresie ideologia bolszewicka odrzuciła patriotyczne i narodowe idee jako historycznie przestarzałe i burżuazyjne. Zostały zamienione na kryteria klasowe, które powinny jednoczyć „proletariuszy wszystkich krajów” w powszechnej walce z wrogim kapitalistycznym ustrojem. Zgodnie z tymi założeniami antypolska propaganda bolszewicka nie miała ostrza narodowego²⁴. Literatura, publicystyka, przemówienia i „agitki” owych czasów ilustrują właśnie klasowe podejście: ludzie pracy tu i tam mają wspólny interes i wspólnych wrogów. **Polskie państwo burżuazyjne** jest wrogiem zarówno wobec Kraju Rad, jak i samego narodu polskiego. Prawdopodobnie, aby uniknąć nacjonalistycznego odcienia, wymyślono w tym celu słowo „**Białopolacy**” – pojęcie absurdalne w odniesieniu do sytuacji w samej Polsce, ale zrozumiałe wewnątrz Kraju Rad, jako odpowiednik „własnych” – rosyjskich „białych” wrogów bolszewizmu.

Drugi okres można określić jako wielkomocarstwowo-patriotyczny. Kiedy rozwiały się mrzonki o rewolucji światowej, wysunięto hasło budowy socjalizmu w jednym wybranym kraju. Na miejsce *Międzynarodówki* przychodzi hymn państwowy, w którym obok odnowionej – teraz już państwowej – ideologii bolszewizmu odradzają się idee i słownictwo

²² Cyt. za: E.Ю. Кузьмина-Караваева, *Избранное*, Москва 1991, s. 334.

²³ Szerzej na ten temat: A. Lipatow, *Od „bękarta traktatu wersalskiego” do „bratniego kraju obozu socjalistycznego”* (*Sztuka państwowa i stereotypy ideologiczne*), *idem, Rosja i Polska...*, *op.cit.*

²⁴ Por. A. de Lazari, *Między młotem a sierpem*, „Polityka” 2004, nr 18.

oficjalnej ideologii Imperium Rosyjskiego: „Związek niezłomny wolnych republik zjednoczyła na wieki wielka Ruś”. W owych czasach wielkomocarstwowy sowiecki stereotyp wrogości do „**burżuazyjnej Polski**” zaczął od nowa (jakby w podtekście propagandy, ale w praktyce władzy jawnie represyjnej) odtwarzać rosyjski wielkomocarstwowy stereotyp „**wrogię Polaka**” z czasów carskich. Z tym właśnie wiązały się represje etniczne, zaś po okupacji 1939 r. – masowe deportacje Polaków i zbrodnia katyńska.

W przełomowym okresie drugiej wojny światowej, kiedy wśród sojuszników zaczął się kształtować plan nowego podziału Europy, następuje trzeci z wymienionych okresów. Charakterystyczny dla drugiego okresu wymiar państwowo-patriotyczny, pozostając „do użytku wewnętrznego”, jednocześnie – na zewnątrz – uzyskuje wymiar „demokracji ludowej”, zaś później – „obozu socjalistycznego”. W owych czasach oficjalny stereotyp Polski w niczym się nie różnił od stereotypu innych „bratnich krajów”. W warunkach szczelnej izolacji mieszkańców Kraju Rad od ludowo-demokratycznych współbraci, PRL aż do „odwilży” jawiła się jak jakaś abstrakcja na równi z innymi „krajami demokracji ludowej”. Dopiero od czasów „odwilży”, kiedy do ZSRR zaczyna przenikać polski film, polska muzyka, polskie malarstwo, polska moda, polskie tekstylia i kosmetyki, kiedy wraz z rozwojem turystyki Rosjanie stykają się z Polakami, polskość staje się konkretnością i uzyskuje wielki i znany rozgłos. Owe masowe i wszechstronne zainteresowanie Polską oraz intelektualne polonofilstwo wśród inteligencji ZSRR²⁵ wytworzyły odbiór pozaideologiczny, równoległy do stereotypu oficjalnego. Jak w siedemnastowiecznej Rosji, Polska znowu stała się oknem na Zachód, od którego ZSRR był odcięty przysłowiową „żelazną kurtyną”.

W czasach, które nastąpiły po rozpadzie ZSRR, w warunkach otwarcia granic, swobodnego przepływu informacji i inwazji kultury zachodniej, Polska utraciła swoją wyjątkową pozycję w Rosji. Poprzednie wyobrażenia o Polsce i Polakach utrzymują się wśród starszych pokoleń, natomiast ocena tego, co myślą o tym pokolenia wstępujące w życie, poczynając od lat osiemdziesiątych, winna stać się przedmiotem osobnych badań²⁶.

²⁵ Por. И. Бродский, *Польша*, „Новая Польша” 2000, nr 4; В. Британишский, *Польша в сознании поколения оттепели*, [w:] *Поляки и русские...*, *op.cit.*

²⁶ Por. A. Lipatow, *Co więc mimo wszystko myślą Rosjanie o Polsce i Polakach?*, *idem, Rosja i Polska...*, *op.cit.*; A. de Lazari, R. Bäcker (red.), *Dusza polska i rosyjska: spojrzenie współczesne*, Łódź 2003; A. de Lazari, T. Rongińska (red.), *Polacy i Rosjanie – przewycięzanie uprzedzeń*, Warszawa 2006.